

Szakolczay Lajos

Emeljük ég felé a holtakat

Fáy Ferenc költészete

A huszadik századi magyar költészetnek – klasszikusaink már rég *klasszikusok* – még mindig vannak föltáratlan értékei. Persze a magyar líra, akár a széppózához viszonyítva is, olyan gazdag, hogy még a kismesterek is – egy Csanádi Imre, egy Csorba Győző – méltatlanul elfeledtettek, pedig jelentős verseiknek kitörülhetetlenül ott a helyük a magyar irodalom értékvonulatában. Ha a nálunk pár évtizede még megbecsült, íróként, szerkesztőként a honi irodalmi életet is meghatározó alkotók a sutba kerülnek – mert feledékenységünk miatt nem esik rájuk fény –, hogyné fenyegetné a tonnás súlyú csönd veszélye a határon kívül élt megannyi jeles alkotót, akik távol a hazától, ismeretlen közegben, ám öröm-börtönük okán a magyar nyelvbe zárva (*vershaza!*) éltek, s tették a dolgukat.

A szomszéd országok magyar literátorai még csak-csak be tudtak épülni a magyar művelődésbe – valaha az úgymond szocialista eszme kötelezte is a „testvér országokat” egymás jobb megismerésére –, de a „gyanús körülmények” folytán (1956!) gyarapodó nyugati magyar irodalom nem egy jelese kívül maradt minden értékvonulaton. Ebből a szempontból a hazatelepült Faludy Györgynek és a Londonban is a hazával szoros kapcsolatot tartó, „magyar közegben” (Hongriuscule) élő Határ Győzőnek szerencséje volt; és szerencséje egy-két, a távolból könyvvel hazalátogató írónak is (lásd Tűz Tamásnak a Magvetőnél megjelent verseskönyvét). Ám egy kezemen meg tudom számolni azokat az írókat, akiknek az „átkosban” már megadatott – a nyugati magyar írókról beszélek – ez a szakmai-olvasói figyelem.

Az idestova harminc éve halott Fáy Ferenc (1921–1981) költészete jóformán mindmáig ismeretlen nálunk, hiszen önálló kötete nem jelent meg. (Nem kis öröm, hogy a négy nyugati költőt – rajta kívül Alföldi Gézá, Flórián Tibort és Kannás Alajost – bemutató *Hazátlanul* című antológiában negyvennégy verssel szerepel.) Igaz, Rónay György levélben sokak véleményét tolmácsolta, amikor a *Keresztút* című remekét (Vigília, 1975) az év versének nevezte. Ám évek múltán Fáy, megharagudván a szerkesztőre, a már kiszedett verseket visszavette az 1981-es *Vándorénekből*, s ezzel a tetteivel (kisebbfajta öngyilkosság) jó időre kiírta magát a magyar líra értéktermő folyamából. S hiába voltak nyugaton értő barátai (Márai Sándor, Ignóus Pál, Határ Győző), neve csak a vájt fülűek kasztjában jelentett valamit. Annak is abban a részlegében, amelynek tagjai nem vetették el a hagyományos, a Nyugat irányát folytató s újrateremtő költészetet, sőt egyes darabjait

– annak ellenére, hogy bizonyos *ítések* szerint nem tartoznak bele a posztmodern kánonba – az érték rangján kezelték.

A rendszerváltás utáni érdeklődés (lendületnek azért nem nevezném) mindezek ellenére tovább tart – Dinnyés József nemrégiben adott ki egy lemezt Fáy énekelt verseiből –, és bármennyire is zavaros a magyar irodalom (tudatosan ilyenné tett?) értékmérő képessége, a kanadai magyar költőt többé nem lehet figyelmen kívül hagyni. Fáy karakteres lírája – a jellemzést ne kíséрге döbbenet – Radnóti Miklóst és Vas Istvánt is megidézi, és Illyésen keresztül (főképp zsolozsmaszerű komorságában) az érett Füst Milánt és az átokverset mondó, történelmi parabolájában az ötvenes éveket elítélő Juhász Ferencet (*A tékozló ország*) ugyancsak „érzelmességében” rokon Tollas Tibor „szabadságharcos hagyományt” folytató börtön-lírájával, és némelykor – csak sokkal fegyelmezettebben, a harlekini hangot (kuplé, verskabaré) figyelmen kívül hagyva – magával ragadja Határ Győző szómámora is. A kanadai papköltő, Tűz Tamás istenkereső (s embert lelő!) bolyongásától – noha zseniális *keresztútjaik* révén találkoztak – viszont elüt az ő evangélikus (?), református (?), katolikus (?) istenkereső magánya. Kérlelő, megbocsátó.

Amíg költőtársánál, a korai kék-arany szavak hangulatát túllépve, valamiképp mindenben a „modernség” zakatol (*Scarboro-i elégiák*), addig nála a hűség mint a Megfeszítettel azonosuló ima lágyítja a verset. „Uram, ez ötvenkét kilónyi port ma, / melyet arcomra gyúrtál, hogy legyek, / eléd teszem. Kicsit vékonyra szabtál, / kicsit betegre – spóroltál velem. [...] S nézd, itt vagyok még. Nagypéntek van s látod / én most dacosan lábadozok / a harminchárom éves életem, / És közben nézem legszebb alkotásod / és mosolygok a nagy műhely-csodán, / – ki bűneinkért adja most a vérét / s keresztre húzott harminchárom évét / ecettel nyújtja fenn a Golgotán – / S én bort iszom és vérem – hogyha ez kell – / új rügyre pattan, de őt vasszegekkel / halálra marják, és ha eljutott / és célhoz ért az útja, akkor én, e / kotrott vakarcs, a műhely söpredéke / szívem – ez élő Sakramentumot – / feléje nyújtom, mint gúnyos csodát. / És gyűlölöm és félem, mert szívével / irigy, ráöltött harminchárom évem / ezer bűnének ott fenn megbocsát (*A harminchárom éves Krisztus és én*).

Ennek a szenvedés-élménynek, amely halovány vonalaiban már a későbbi nagy vers, a *Keresztút* egyetemes igazságát előlegezi (bűnmegvallás nélkül nincs megváltás sem az egyénnek, sem a népnek), élményanyaga ott gyökerezik valahol az életrajzban. A péceli, nagy múltú családi hősöket is megidéző gyermekkorban, a fogságban, a letartóztatásban – születendő gyermekétől örökre el kell búcsúznia (felesége megtagadja) –, a menekülésben, a senki földjén való, noha csak időleges lakozásban. Testvérbátyjától, Fáy Istvántól tudjuk, hogy a már kora gyermekkorától költőnek készülődő férfiban (aki úri ficsúrként nőtt fel a szegényes barátok között) milyen, egész életén végigszántó nyomot hagyott a szülőföldtől való kény-

szerű búcsúzás, a családi elárultatás (apósa vagy a család adja az ÁVH kezére?), a hétköznapi poros útjait az árulás ezüst tallérjaival színező politikai behódolás nemtelensége.

Nagy vargabetűkkel (Jugoszlávia, Olaszország) 1950-ben Kanadában köt ki, s újránősülve, szegénységben és nyomorban, sokgyermekesen – ezen csak a torontói Iskolaszéknél elnyert segédmunkási állása enyhít valamit (1957 ősze) – haláláig ott is él. Az emlékezet Fáy számára péceli palotává nő, a cselédmunka: a felmosóröngy tuszakolása közbeni versen való töprengés pedig katedrálissá. Vagyis az idegenben csak még jobban égető magányát – „költészetén végigfújta a halál szele” (Fáy István) – semmi más, egyedül csak a vers és a magyar költészetben mint megtartó erőben való bizodalom tudta oldani. A földrajzilag távoli Pilinszky János *Apokrifjának* sorait idézve és a közeli Tűz Tamás egyik versében gyönyörködve írja (nem sokkal a halála előtt Hegyi Béla készített vele levélinterjút): „Hol van a titok? Ott, ahol az ember irtóztató árnyékában TÖRÖDÖTT lesz a csönd, ahol madarak begyén emelkedik a határ; Nagy László asszonyfejű fellegeiben; Csoóri egében, amely olyan, mint egy kinyalt kutyatányér; Nemes Nagy Ágnes lovainak a sörénye között vagy Weöres két véres sorban eldadogott világtörténelmében: „A gyermeknek nem jut cukor: / tyúkganajt eszik és megleli az édest”. – Hidd el, hogy Budapest néha közelebb van hozzám, mint Montreal vagy Toronto.”

Ezzel a képzelte, benne erősen élő – sőt zakatoló, figyelmeztető – háttérrel lesz csak számára elviselhető az élet. A vers itt élethaláljáték. Az volt a kényszerrel megszakított szerelem poklaiban – az elveszettnek hitt versek (a szerelméhez méltatlan feleség a megszólított) végül is egy péceli kortárs révén megőrződtek –, és az lesz mindvégig, hiszen a világ gyalázatává kell tenni az 1956-os magyar forradalom vérbetiprását, és örködni kell a törekeny, a világhuzat megannyi – többnyire kíméletlen – áramlatának kitett hon egészségén. Megint csak a tudós testvértől, a gyerekkori titkok megőrzőjétől (*Mozaikok egy kisfiúról*. Krónika, 1988. május – június) és a fivér költészetének áramlatait elemző tanulmányírótól

idézek: „Hazája állandó téma költészetében, de hazafisága nem hangos, hivalkodó retorika vagy szentimentális költői sírva-vigadás, hanem bűnvallás, önmarcangolás, nemzeti tragédiáink okainak a keresése és érvelés, hogy nemcsak mi, hanem mások is követtek el bűnöket” (*Az ismeretlen Fáy Ferenc*. Krónika, 1987. május – június).

Fáy Ferencet Határ Győző – kölcsönözve saját szókészletéből – „költeményes költőnek” nevezi: „akkor az, maradéktalanul, a maga vegytiszta és szintiszta elemében, amikor költeményt ír, öntörvényű tehetségének parancsa, ihletének diktandója szerint – *threnódiát*, élete tragikumának dallamára” („*F. F.*” – és *ami marad belőle*). Ez a *tragikum* – jöllehet a költeményben csökkenthető a földrajzi távolság – a haza elvesztése. Mintha a megszemélyesített haza olyan volna, mint

a hűtlen szerető, akin számon lehet kérni mindent: az idegen lét gyötrelmét, a magyar nyelvbe zárkózó (jóllehet a költő büszke magyarságára) nehéz sorsot, az egyetemes érzéssé csúcsosodó megannyi bántság és fájdalom kataklizmáit. Mintha az emlékezésért is – noha a költő nem egyszer gyámolának hívja – ő volna a felelős, s *jelenléttelen* jelenléte a szeretve pörlő magány kínjait csak erősítené.

A *Hazámban*, ebben a kései versben épp a számonkérő *megszólítással* följazott részletek az izgalmak. Az elszakadni nem tudás (és nem is akarás), valamint a soha vissza nem állítható kapcsolat gyötrelme. „Ki vagy te, hogy a vissza-sajgó / fájdalmak kínját rám rakod, / hogy engem zárjon minden ajtó / s figyeljen minden ablakod; // mikor félelmem benned élem, / benned zuhannak rám a fák, / s úgy visszhangozlak, mint a léptem / visszhangozzák az éjszakák. [...] Ki vagy te, hogy a vissza-fájó, / szík-verte órák sebhelyén / téged fordít ki itt az ásó, / s te nyílsz ki ujjaim hegyén; // hol minden csonk... minden csak részlet... / beomlott sírás, tört szavak. / Ha félek, téged fütyörészlek, / hogy halljalak.”

Nem kell különösebb fül hozzá, hogy halljuk eme természetes – ismételjük meg: a Nyugat líráján edződött – versbeszéd (formahűség, rímtechnika) muzsikáját. Gyöngyös Imre a már említett Kráter-antológiában versek sorát (*Imádság elhagyattatásban, Nagy csütörtök, Magamsírató*, stb.) elemezve kitűnően mutat rá a többnyire „jambikus és fülbemászó”, de bonyolultabb technikákat is fölillantó Fáy Ferenc-vers módozataira. A *Szenvedéseink maradandó költője* című tanulmány természetesen a „magára maradás létrémületét” (Határ) visszhangzó költőnél a tartalmat és a formát nem választja szét, ezért a shakespeare-i hangulatú és stílusú, de a nagy angolénál „erősebb és mélyebb” (?) szövegű blankvers (*Imádság elhagyattatásban*) körüli meditáció – ki a teátrálisabb, Shakespeare-e vagy Fáy? – éppoly érdekes, mint a témák rétegzettségéből adódó élmény (az „úri gyerek” közönye, istenviszony, magyarságkép, szülőföldélmény, az elmúlás rémülete, magány, stb.) vershívó-versalakító szerepének a taglalása.

Gyöngyös kezdetben nehezményezte a *Fáy Ferenc Összegyűjtött versei* (1981. Toronto) elé bevezetőt író londoni bölcs költő iránti rajongását (túlzottan szubjektívnek tartotta a Határ-opuszt), ám a csaknem félezer vers „átböngészése” „átgyönyörködése”, vagyis a „másfél hónapos műélvezet” után meggyőződött a nyugati magyar kortárs költő és filozófus értékfölismerésének helyénvalóságáról. Hogy ő is, Határhoz hasonlóan, néha túlzásokba esik, lelke rajta – az *Őszi tabló* halálfigyelmeztetése kapcsán írja: „Az ősz csodákra képes inspirálni minden költőt, ki az ősszel együtt érez. Ki más tollából forrna ez ki jobban? Ki jönne Fáy Ferencnek méretéhez?” –, de tény: nálánál jobban talán senki nem fogta meg (egy-egy versre való koncentrációja – előny) a péceli–torontói költő lírájának a lényegét. Ami nem más – ezer verset idézhetnék, és nem csupán a személyes sors fájdalmát-rettentését éneklők közül, de a forradalmat fölemelők, a hazát kitüntetők seregéből is –,

mint a létérzékelés csak a legnagyobbakéhoz mérhető egyetemessége. Halálsejtem? Inkább a vérévé vált sejtem megüszkösödése, a testen kívül a természetet is romlásba vivő *végleges* bomlása. „Cipődbe folytak már a rétek. / Hová rejtőzködsz most, szegény? / Ül le egyetlen menedéked: / halálod szalma-ereszén. // Ez már az ősz. Kimondhatatlan / szavak ragyognak néha még; / de látod már a híg latyokban / a süllyedők tekintetét. // Feléjük kapsz. S hajuk hínárja / kisiklik ujjaid közül. / Peregnék lent, a sűrű sárba / bambán és menthetetlenül. / Nincs senkid már! – Csupán a forgó, / vad ősz vacogja még veled, / halálod ereszén kuporgó / iszonytató félelmedet” (*Félelem*).

Korai versei, az eddig ismeretlen és nem közölt Éva-ciklus darabjai, valójában szerelmes versek, melyek nagy részében – ha ez szokatlan módja is az udvarlásnak – az elszakított családjához (ifjú feleség, gyermek) címzett szeretetáradás az Urat szólító kérelemmel párosul. Ez már nem az „egymásra nézünk, összeér kezünk” egy kissé édeskés, a „szép lesz majd az élet” (*Holnap talán*) lobogása, hanem a buda-déli tábor senyvedője számára (lefogása után oda internálták) a letargiánál is mélyebb alkony. A *bíborba* öltözött bizodalom itt már alig foglalt magában reményt. Ahogy Fáyt korábban – beleérző-képessége elsőrangú – nem egyszer művelődéstörténeti élmények is megrendítették („Halálfintorral függ az Úr fia. / Kezén a szög az ujját görcsbe vonta” – *Mathias Grünwald Krisztus című képehez*), letartóztatása után – főntebb idézett versének dátumától alig egy év telt el – már csak a százalmas valóság: az övéiért folytatott megmentés izgalma gyötri. A lehetetlennek tetsző cselekvés legalább imával kivitelezhető (?) gyakorlata. A *Karácsony este* 1947. december 24-én vettett papírra: „Uram két kezeddal hintsd a békét arra, / Hol él már a gyermek, hol zokog az anyja. / Légy a védőpajzsuk, ha ínség van náluk, / Uram légy az örök, s tekints néha rájuk.” S két napra rá pedig megszületett a kilátástalanságában hitelenné vált költő másik jajszava, az *Elhagyottan*: „Régi bátorságban kár hinni, hisz nyögve / oda kell itt rognni a kopott küszöbre. / Ez Budán az Ádvent. Egyszer hazajutni, / Simító kezedhez s lábad elé hullni. // Istent mért keresném, nincs hitem imához, / Nem vagyok én méltó egyetlen Fiához, / Bűnösök imáját talán ő sem érti, / Sújts a porba engem, de bocsáss meg néki”.

„Bűnösök imája” – kulcsszó lesz az életműben. Talán az első házasságában való csalódásnak köszönhető – felesége, a későbbi politikus, Lázár György húga, elvált a rab férfitől, nevét s a gyermek láthatásának jogát megtagadta –, hogy Fáy tolla alól később alig (vagy talán nem is) került ki szerelmes vers. „Szerelmét”, ha szabad így mondani, a hazára, a nincstelenségre-megalázottakra, a bukásában is győzedelmes forradalomra, az elhagyott táj embereire és – jóllehet paradox – a hitelenségét *átvilágító* Istenre fordította. Végső soron élménylírát művel, fűszerezve szenvedésének golgotai kaptatóival, de maszkja mögött is kegyelemért es-

deklő dosztojevszkiji kegyetlenséggel ostorozza a bűnt, válik a megnyomorítottak (kivételes helyzetben az egész nép) szószólójává.

Pogány zsolozsmája – melyről az 1948-as *Por vagy te is* mindennél jobban árulkodik: „Uram, világod véres tűzbe vágdat, / Részeg hazugság lett a Szent-Ige. / Por vagy Te is, egy szürke szemcse már csak / És velem lengsz a véges Semmibe” – egyszer csak átvált Katona József *igazságszító* parasztjának a hangjára, melyben az önvesszőzés a saját sorsával való drámai szembenézésre ösztönzi a nagyurat (az időpont nem számít, mert hazátlanságát szó-hazára fölcserélvén – Kanada! – a költő mindig ugyanazt a verset írja). Akárhogy is van, a *Tiborc új éneke* – majd az előzményt is fogjuk látni – 1956-os nagy poémájából (ismeri-e valaki?), a *Jeremiás siralmaiból* sarjad ki. „Bánk-bán, Nagy Úr, a porba hulltam. / Néped vagyok, a föld, a mag, / az ős-gyökér, Uram, ne engedj, / Fajtád széthull, nem lesz több gyermek, / – nem lesz család. – A renyhe had / húsunkat marja. Nézd ez arcot, / téphetnek erről még le sarcot? / Cafatba lóg a két kezem. / Nagy Úr, ki tart ekét a földnek? / Nézz rám, nem bírom, összetörtek... / Nincs házam, földem, éhezem. / Az asszonyom halálra marták, / a lányom, Bánk, ma megvetett, / fekély piszkítja tiszta arcát... / Vedd el, döfd át ez életet. / Tiporj, rúgj szét s én nem kiáltok, / számról nem hallasz vádpanaszt. / Uram, Tiborc kér, régi híved, / döfd át kardoddal ezt a szívet, / hiszen mit ér egy rongy paraszt? / Mit ér, ha teste roncs s fekélyes / erők rohasztják ős nevét? / Pusztulj paraszt, Bánk ma is gyáva, / rettegve bújik önmagába / s nézi hogy' tépik nemzetét.” A költemény befejezése – ha szükség van a harcolókra, harcolunk! – egy régmúltan is *mai* igazság toborzó hevére épül: „Bocsáss, Uram, szolgád ma gyenge, / bocsáss a szóért s én megyek. / Vár még a nádas tiszta csendje, / erdők vadonja, zord hegyek... / Megbújok ott, de majd ha kürtöd / bosszúját zúgják új szelek, / előlépünk kaszás Tiborcok / – hazátlan, rongy, paraszti sorsok –, és küzdünk, harcolunk veled. // Addig Nagy Úr az ég veled.”

A *Jeremiás siralmai* (1956) biblikus átokzengése Juhász Ferenc már említett nagy versének első sorát visszhangozza – „Árva nép, pusztá ország, téged ki fog majd méltón elsiratni?” –, de Fáy hazai kortársával ellentétben mottóként nem a próféta szavaival él („Ezekért sírok én; szememből víz folyik alá, mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki megélesszen engem; fiaim elvesztek, mert győzött az ellenség” – *Jeremiás siralmai* 1,16), hanem magyar klasszikusok: Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila és Illyés Gyula életművéből vett idézetekkel, amelyek külön-külön mind az öt éneket fölvezetik. Az októberi magyar forradalomról „idejében” és később is elég sok vers született, ám egyet sem ismerek, amely ilyen elementáris erővel – az ima és a káromlás közt egyensúlyozva – szól a lánctalpasok által sárkánnyal bevetett föld (Fáy értelmezésében, bár a szó egyszer sem íratik le, a *haza*) iszonytató megpróbáltatásairól. Ám a bibliai csatátér mint

szenvedésterep időben és térben nem tud olyan távol lenni, hogy ódon zengzetű szavakkal újra és újra ne teremődne meg – poémájában az Urat kérlelő szavak *pörölyös* perléssel párosulnak – az egyszerre tegnapi és mai „átokföld” embert alázó nyomorúsága.

A tragédiának előzménye is van – a bibliai allúziókban ki ne fedezné föl az ötvenes évek vallásgyalázó, padláslesőprő buzgalmát –, s a krónikaíróban elég friss a forradalom eltiprása fölötti fájdalom ahhoz (művét 1956 novemberében írta), hogy figyelmen kívül tudná hagyni a megbecstelenítéshez vezető út kezdeti szakaszát, amely korfestő indulattal „összekúszált eszmék bordélyaként” nevezetik. A „szánd meg Uram, nyomorúságomat” felszólítást az itt is jól megtapasztalható, de az egész költeményre jellemző *jeremiáda* – *zsoltáros* panaszáradat: ima-vallomás – követi: „Nézz ránk és láss. Sion maroknyi népe / utolsó kincsét adja egy falás / kenyérért s rothadt ételért cserébe, / hogy megéledjen, mert az aratás / dús asztalán a pergett szem sem illet / törvény szerint ma magvető kezét. / Vess gátat végre szenvedéseinknek / s tedd látóvá széthulló népedet, / hogy lássanak. A bűnre itt a minta, / az útálatra jellek én vagyok. / Tüzet rakott az Úr a csontjaimba’, / hálót vetett lábamnak s átadott / azoknak, kik már hosszú évek óta / bosszút lihegve kívánták a vért. / És önkezével vállaimra rötta / a szenvedés igáját. S vétkemért / rakásra hányta bennem szörnyű kedve / a hősokeket s a feldúlt szűz ölek // vére, mint szőlőprés-facsarta nedve / csurgott a földre. S míg a gyűlölet / mohó vágyakkal tárta ránk a száját, / a föld – itatni gerjedt mámorát – / eltikkadt sok száz apró pórúsán át / szívta Sion olcsón mért ó-borát. // Ezért sírok ma. Szétszórt kárhozottak / lettünk a földön – szél hajtott szemét. – / És messze, jaj, túl messze távozott az, / ki megélesszen. S most Sion, kezét / tárhatja már az Úr felé. A karja / ledönti azt, ki mások szellemi / igáját hordva törvényét akarja / féreg-hitével porba dönteni.”

Szorít, émelyít s közben a szájpaplást is kiszárítja ez a monoton, de egykedvűségében átokkal *lángoló* versbeszéd vörösmartys borúja-kedélye, s talán nem szükséges a bibliai helyzetek és hősök mai megfelelőjét nevesíteni, hogy közelebb érjünk – átokkal, imával s gyónással (gyöngeségünkben is ott az erő!) – a Szovjetunió „testvérhadserege” által ránk mért gyalázathoz. Bár Fáy időrendje – mert parabolát és nem történelemkönyvet ír – sosem pontosan lineáris, de azért „az égből porba hullt város” szenvedésözöne végigkövethető. Viszont a költeményt záró bizakodást (*Ötödik rész*) inkább kiolvashatni az Illyés-mottóból – „Aztán eljön a kor, midőn majd / a megtisztult mezők, hegyek / felől nyugodtan hozza terhét / haza az őszi fellegek / alatt, ki szántott és vetett” –, mint a *letarolt föld* leigázott népének mérhetlen fájdalomát az olvasóra sokkszerűen zúdító Fáy-látomásból.

Mielőtt kimondatna, hogy „az ének meghalt Sionban” – „mert az is más húr hangjától lett hamis” –, összefoglaltatik, erős fölvezetéssel, a történelem sújtásá-

val ránk omlott – rakott! – teher megannyi „állomása”. (Elöljáróban: a *confiteor* eme korai lírában is észlelhető *érzelmi teljessége* fogja majd jellemezni a többi nagy ötvenhatos verset, és nem utolsósorban a *Keresztút* címűt is.) „Uram, lásd meg gyalázatunkat, / s emlékezzél meg, hogy kezed / mily mélyre vert. Nézd, mint a holtak / némák vagyunk s az új korok / eszméi közt mint vándorok // tántorgunk most. A házainkba’ / idegen él és örökünk / másokra szállt. Anyáink, mint a / sír szélén álló özvegyek / egymásnak gyónnak, mert neked // a könny öröm. Imánk, amelyet / ma nyújtunk néked, elveted / s nem látod meg, hogy lángunk mellett / pénzért melegsünk s pénzt adunk / – adót Uram –, ha szomjazunk, // saját vizünkért. Elfáradtunk. / Nyakunknál fogva hajtanak / azok, kikért ígéret ajkunk / a sárba lökte s nincs ma itt / senki, ki népem gondjait // felvállalná. Vad, szolga népek / vetnek adót ránk most a múlt / – a nem törlesztett ősi vétkek – / fejében és a sok kamat / Uram, az is csak ránk maradt.”

A *Jeremiás siralmaiban* bibliai élményekkel földidézett – rejtett, ugyanakkor ti-tokszerűségével fölöttébb *kiemelt* – szimbólumvilág fölemelően tükrözi 1956 mártíriumát. Fáy a kivetett sorsú, minden halál közeli félelemben a saját „bukottságát” szenvedéllyel megélt költő, különösen át tudta érezni – ezért is a forradalom leg-főbb dalnoka – az újra leigázott, a külső hatalom igájába hajtott nép szenvedését. Más típusú versei szintén figyelemre méltóak. Az elégikus visszaemlékezésnek is megvan, noha átok-patakot nem görget, az ítélkező komolysága, hiszen a verscím szerinti *Októberi halott* a meg nem adás emléke lett, de egyben a távolból cselekedni képtelen – az idő malmában őrlődő – költő emlékezés-ostora is. A „*Síppal, dobbal...*” című, egy gyermekdalt is magába építő vers befejezése – „Öt évet öregedtel. S öt évet öregedtek / a föld hét zárja-járó börtönében / a holtak is” – az idő múlását megállítani nem tudó, sajnálkozással belenyugvó *alázat*, amelynek csak úgy van értelme, ha ismerjük a dramaturgiailag előkészített „megöszült évszak” csendes borút közvetítő – a tehetetlenség szégyen – drámáját is. „Október van. / A fű már lassan őszül. / S te a vérző fák vöröslő lombjai, / halált nem látott házfalak alatt, / idegen ködben, idegen szavak közt, / egy véres térdű, síró kisgyermek / fájdalomla mellé, társnak ülsz a porba. / És hangtalan, hogy mások meg ne hallják, / oly könnytelen, hogy más szem meg ne lássa, / kopott öledbe fekteted fejét. // S úgy fekszik ott, rémülten, mint a holtak. / Mint akkor ősszel sok-sok kisgyerek, / kik térdéig sem nőttek a Halálnak, / csak lábujjhegyre állva magasodtak, / a felnőtt hullák és a mész közé.”

Visszafogott, eszköztelen líra, költője szinte némán tiltakozik. Ennek ellenpéldájaként egy valódi antológiadarab, a *Missa Hungarica* említhető. Amelyben a *mise* lassúságában is tárgyyszerű betéteit (az egyikben pasztellkép, a másikban a természet mint végtelen) fölkiáltásszerű *aktív mozzanatok* váltják. Ezeknek megannyi variációja – melyet a földbe költözött örök vesztesek tulajdonságaik szerinti „név-

vé vált” régiója szimbolizál – adja a súlyt, a fölkkavaró emlékezés mélységét. Elég legyen a kezdő versszakot és az összegezően lázító, befejező mondatokat idézni, hogy meggyőződhesünk az ünnepélyesen komor leltározó indulat hatékonyságáról. „Emeljük ég felé a holtakat: / a kartalanokat, a lábtalanokat, / a harmatmellű gyermeklányokat, / a gépe hagyott munkást, a diákot / – ki a halállal került iskolát –, / kis hűgünk, öcséink sárga csontját... / S mutassuk fel, kik ott vonultak át / a lángok közt, az októberi csendben: / szép, védtelen, fegyvertelen csapat, / kiknek a méhe új időket hordott / s új holtakat. [...] Lángolj fel ég! – Szikrázzatok szavak! / Hét-rétegű avar alatt keressük / a holtakat.”

Ha verseskönyveit időrendben forgatjuk, az önépítés módozatai – a szerkezeteken belüli hatások – is szembetűnnek. Jóllehet, említettük már, a Fáy-vers – leszámítva a zsenéket – alapjaiban alig változott (fejlődött), *Az írást egyszer megtalálják* (1959) című kötet (*Tiborc új éneke; A harminchárom éves Krisztus és én; Leroskadás; a Keresztutat* előkészítő három stáció-vers stb.) aránylag korai – sokirányú – „mindentudása” a példásan szerkesztett *Kövületben* (1977) – ez volt az író életében az utolsó verseskönyv – „emlékezés-mindenné” szelídül. Nem mintha a többi verseskötetből (anya-, szülőföld-, Isten- és hazaversek) hiányoznék a központi mag – az 1963-as *Törlesztő ének* például a „*Sípval, dobval...*” és a *Nagycsütörtök* mellett a *Jeremiás siralmait* is újraközi, a *Magamsiratóban* (1967) a címadó vers mellett például a *Missa Hungarica*, az *Őszi tabló* stb., és az *Áradásban* (1972) pedig a *Perlekedés a kertért* című költeménnyel egyetemben a *Pieta*, a *Pásztor-ének* és az *Október* is olvasható –, de a *Kövület* fátyolos szemérmessége az életműből is kiemelkedő *Keresztút* című poémát avval állítja a fókuszba, hogy körbeülteti jeles darabokkal.

Így a nyitó- és zárótételek hangulatával (illúzió?) nagyon is karakteres, az egyetemes szenvedésélményt közrefogó mező teremődik meg. Ki mivel erősíti ezt a terrénumot? A Rónay Györgynek ajánlott *Ólalkodó* az emlékezésszerű *én* meglopásával, a *Körkép* valaminő eltitkolt péceli fájdalom bűnmegvalló gesztusának – „Elfuthatnál, de hová menekülhetsz, / hogy bűneidből feloldozzanak?” – a kiterjesztésével, a *Zsoltár; szürkületben* pedig a megnevezhetetlen-kimondhatatlan közelébe férköző, sajtó sebét magáénak érző áhítattal. S ezt a megkezdett élménykört zárja be a *Kövület* élő-halott s mozdíthatatlan „rémületének” szépsége, a *Szárszói portré* „nagy kínok éles késeivel játszó” József Attila-arca s nem utolsósorban az *Évforduló* képekben is hazatántorgó szülőföldélménye („Szemed kútjából isszák a lovak / a hús halált hogy lázukat eloltsák”).

Fáy Ferenc hol növekvő, hol fogyatkozó Isten-élménye, bár szép versek születnek belőle, nem *rajongó* hitről tanúskodik. Az ő hite szálkás még akkor is – Isten tüskéi a csillagok –, ha nem az égi úton vándorol, hanem önmagát a péceli *por* éltető „lugasában” Krisztusnak képzei. Imáiban gyakran azonosul a Megfeszített-

tel, kérdések kérdéseinek szög-özönét – hogy fájjon! – borítja rá, máskor meg az ebédidőt vele együtt töltő, *szalonnázó* munkásnak látja (*Harminc perc Istennel*). Ha némelykor, arcát keresvén a másikban, zordan fürkésző is, *Isten-hivogatójának* – Zsoltár csigahangra – éppúgy megvan a bája, mint a furcsasága a betűkkel duhajkodó, azok lényegét kereső profán játszadozásnak: „'Ige' lett az 'T'-ből, 'S'-ből lett a 'Semmi' / és az 'S' nagy úrját 'T' követte 'Tenni', / Tett után az 'E'-ből arcod földi mása / és a záró 'N' lett utad tagadása” (*Játék a neveddel*).

Ki gondolná, hogy eme meghökkentő Isten-kép után – a vers *Az írást egyszer megtalálják* című kötetben jelent meg – a költő a megrendítő Golgota-élményben föl fog tudni oldódni. Pedig a remekművű *Keresztút* egyes stációi (három vers) épp ebben a könyvben láttak napvilágot. Az *Ötödik stáció* a már itt megjelölt helyre került a poéma végleges változatában, viszont a *Harmadik stációból* a IX. lett (*Jézus harmadszor esik el a kereszttel*), az *Utolsó stációból* pedig a XI. (*Jézust keresztre feszítik*). Fáy bűnvalló gesztusa a Schwartz Ármin bácsi festette péceli Keresztúttal teljeseedett be; pontosabban a valahai élmény intenzív újraélésével, amikor a „két kis öszvér”, Fáy és fivére, a faluval együtt ott szorongott Feltámadáskor a „Szent-sír körül”. Lutheránus lelkek? Katolikus hívők? A poémát bevezető esszé csak annyit mond, hogy „kereplő szolt és a házak rejtő melegében hímes tojások álma várta a pálinkaszagú harmadnapot”, mígnem „megnyitotta kapuit a katolikus Isten”. Fáy látomásában, mikor is évtizedek múltán földidzte idegen földön a gyermekkori élményt, a falu a megváltó Istennel együtt ment a halál felé. „Ezt a Keresztutat akarom elmondani, és azt az Istent, ki megcsúfolt, öszvér-életem minden sebében benne van.”

Itt már kétkedés, hitbéli ingadozás, a harang nyelvének – hiszem, nem hiszem – ide-oda ütődése mit se számít, hiszen a remekműként is megálló *Keresztút* a maga fájdalmasan érzékivé tett tizennégy stációjával – Fáy szenvedésélménye egy kis megengedéssel világmodellnek is mondható – mindennél erősebben hirdeti a bűnös-büntelen istenember megigazulását, s a „mi lesz harmadnapon” igaztalanokat is átvilágító fényét. Tartalom és forma ebben a bűvös versbeszédben teljesen egy lett, valaminő, a képiségben föloldódó sodró lendület irányítja a szavakat. Amint az – összegezvén a poéma igazságtartalmait és megmutatván a költő humánusát – a XIV. stációból is (*Jézus holttestét eltemetik*) kitetszik. „Nem vérzett már. Kezéből savós homály szivárgott / s beomlott köldökéből az örvénylő hideg. / A Domb úszott feléje, s a fuldokló virágok / száján kifeslett sárgán, a rozsdás örület. // Csöpp anyja hullt fölébe, s a buktató sötétben / az ég nagy-lombú ágán a kék-arcú halott. / Meleg szavak lobogtak, melyeket itt az éjben, / a rányíló tavasznak már el nem mondhatott. // S mikor rádólt a szikla és minden út beomlott, / s már csak vak árnyéka kéklött a rázuhant falon, / kint mondták már a kertek és suttozták a bokrok: / mi lesz harmadnapon!”